

V Á M O S I N A G Y I S T V Á N

A kissvábhegyi Waldorf-iskola
1926-1933

A szerző címe: 1072 Rákóczi ut 22. Telefonja: 211-580

A Z O L V A S Ó H O Z

Örvendetes módon a legutóbbi időben egyre több szó esik a Waldorf-pedagógiáról. Hallottunk rádióbeszélgetéseket, nyilvános előadásokat, Solymáron Waldorf-óvoda létesült és hamarosan iskolává szélesedik... A sok értékes eszmefuttatás között azonban még említés sem történt arról, hogy Magyarországon 1926-tól 1933-ig már működött egy Waldorf-iskola, az akkori Kíssvábhegyen /ma Martinovics-hegy/, édesanyám, Nagy Emilné született Dr. Göllner Mária irányítása alatt, óvodával egybekötve.

Ez a mulasztás érlelte meg bennem az elhatározást, hogy leírjam a kíssvábhegyi Waldorf-intézmény születésének előzményeit, ábrázoljam magát az iskolát, a benne lüktető életet, megrajzoljam tanárainak és nevelőinek arcképcsarnokát... és végül, mint egyetlen élő koronatanu beszámoljak róla: miért kellett bezárni.

Ez a 30 oldalas írás előreláthatólag /ha egyáltalán?/ csak halálom után kerül nyilvánosságra, mint emlékirataim egyik fejezete. Innen ered szubjektív elbeszélő hangja. A benne megelevenedő tartalom viszont objektív valóságot örökít meg.

Mindenkinek a rendelkezésére bocsátom, akik Rudolf Steiner embernevelése iránt érdeklődik és szeretne bővebbet tudni a világ első külföldi Waldorf-iskolájáról, amely 1926 őszén, Budapesten létesült

Írásomat tehát bárki használja fel nemes célra. Szaksorozósá-hoz eleve hozzájárulok. Csak egy feltételt kell szabnom: akár szó szerint, akár saját szavaival tolmácsolja valaki munkám egyik-másik gondolatát, elmeséltetését, hivatkozzék a forrásra. Nevezze meg, hogy a szóban forgó részt Vámosi Nagy István kéziratban lévő emlékiratainak "A Kíssvábhegyi Waldorf-Iskola 1926-1933" c. fejezetéből idézi vagy meríti.

Ezt nem hiúságból kérem. Nyomós okom van rá. Ha valamilyen szerencsés fordulat következtében emlékirataim mégis belátható időn belül nyilvánosságra kerülnének, fonák helyzet adódnék, ha egyes részletei más ember tollából vagy szájából még az én munkám megjelenése előtt és nevem említése nélkül látnának napvilágot. Ezt a kínos szituációt szeretném elkerülni.

Magukról a lassan készülő emlékiratokról annyit: szerzőjük az események sodrában csak epizódista, más szóval szemtanu, aki leírja visszaemlékezéseit, s közben azt tüzi ki céljául, hogy lehetőleg kevésbé ismert jelenségeket támasszon fel, mint ahogy a csatolt fejezetben is teszi. Ilyen megfontolás alapján tehát az elmúlt 70-75 év történetének inkább a szellemi háttérét igyekszem majd feltárni, mint magukat a történelmi tényeket.

Emlékirataimnak a címét még nem döntöttem el végérvényesen. A különböző változatok között az alábbi is felmerült: Egy szemtanu visszaemlékezései a kissvábhegyi Waldorf-iskolától /1926-1933/ a solymári Waldorf-iskoláig /1988./ Mert aki nemcsak figyelmesen, hanem lélekkel és képzelőerővel olvassa el csatolt írásomat, nem kételkedik benne, hogy az első magyarországi Waldorf-iskola a Magasabb Világ^{ok} sugallatára létesült... és szívből kívánom, hogy az 55 évvel később alakult második magyarországi Waldorf-intézményt ugyanezek a Jó Erők oltalmazzák.

Budapest. 1989. június havában.

Váamosi Nagy István

A KISSVÁBHEGYI WALDORF _ I S K O L A

1926 - 1933.

1921 márciusában édesanyámat, Nagy Emilnét, született Dr. Göllner Máriát egyik gyermekkori barátjánője, Emmy Ferand /Ernst T. Ferand zenetudós felesége/ két hétre meghívta Drezdába. Szüleim három éve esküdtek meg. Én voltam első közös gyermekük, akkor másfél éves. Apám előző házasságaiból /két felesége halt meg/ *ánna 70* fiai és lányai még zömmel a kissvábhegyi családi házunkban éltek. /Ma Martinovics-hegy./ Édesanyám azért fogadta el barátjánője meghívását, mert alaposan ráfért némi pihenéssel egybekötött környezetváltozás és kikapcsolódás. Távollétében édesanyja, a bölcs és praktikus nagymama vette át a kissvábhegyi háztartás vezetését, aki gyakorlati dolgokban tapasztaltabb volt anyámnál.

Nehéz idők jártak. Tombolt az infláció. Édesanyám mégis úgy döntött, hogy ha már eljutott Drezdába, a gyönyörű képtáron kívül a világhírű operaház is meg akarja ismerni. Megvásárolta tehát a kakasülőre szóló legolcsóbb számozatlan jegyet - ahogy emlékirataiban leírja⁺ - korán érkezett, hogy jó helyet kapjon, s kézi táskájába tette a Das Reich c. folyóiratot, hogy olvasással töltse el a várakozás idejét. Ahogy felnyitotta a lapot, látta, hogy egész tartalma Dr. phil. Rudolf Steiner gondolati világát taglalja - pro és contra. A nevet még sohasem hallotta. Alig olvasott néhány sort, váratlanul mellé ült egy fiatalember, nagy szemeket meresztett a folyóiraatra és gyerekes, rajongó álmélkodással így kiáltott fel: "Né, maga antropozófiáról olvas? Én antropozófus vagyok." Ez a fogalom éppen olyan ismeretlenül csengett anyám fülének, mint Rudolf Steiner neve. És beszélgetésbe elegyedtek.

+ Maria von Nagy: Rudolf Steiner über seine letzte Ansprache, über Ungarn und über die Schweiz. Memoiren I. Genius Verlag Ch - 5200 ~~Brugg~~ Brugg, 1973.

Évekkel később tréfás hangon mesélte édesanyám, hogy ő valójában úgy jutott az antropozófiához, hogy egy fiatalember a drezdai operában "leszólította." Csakhogy ebből az ifju lélekből áradt a tisztaság és a becsület. Áhítatos lelkesedéssel beszélt Rudolf Steinerről, elmondta, hogy személyesen ismeri őt... végül abban maradtak anyámmal, hogy ujdonsült ismerőse következő találkozásukkor, itt az operában, kölcsönadja neki Steiner egyik könyvét.

A fiatalembert Hans Reichertnek hívták és vegyész-mérnök-hallgató volt. Valamilyen felsőbb sugallatra úgy határozott, hogy a Die Philosophie der Freiheit c. munkát hozza magával. A szerző hatalmas életművéből alig talált volna még egy könyvet, amely akkortájt ennyire felvillanyozta ~~vala~~ édesanyám lelkét.

A dolog historikumához tartozik, hogy anyám történelemből, földrajzból és filozófiából doktorált. /Disszertációjának a címe: Az ókor szellemi művelődésének geográfiai alapjai, 1918./ Ám a három tárgy közül a bölcsélet feküdt legközelebb a szívéhez. Néhány évvel előbb még Alexander Bernát Kant-szemináriumába járt és lelkesedett a rangos professzorért, aki szabatosan és közérthetően tudta összefoglalni Kant szövevényes rendszerét. Anyám tehát úgy fogott bele Rudolf Steiner könyvébe, hogy már tüzetesen ismerte A tiszta ész kritikáját és szerzőjének egyéb alapvető munkáit. Ezért ragadták meg olyan elemi erővel Rudolf Steiner okfejtései, amelyekkel rendre cáfolta a csaknem dogmákká merevedett kanti tételeket és a kategorikus imperativusz helyett a szabadságot tette etikájának középpontjába.

Édesanyám eddigi tanulmányaiból azt a következtetést szűrte le, hogy az embernek erkölcsi normákhoz kell igazodnia, különben anarchia támad. Ezzel szemben Rudolf Steiner következetesen felépített gyönyörű gondolatsorban bontja ki: az erkölcsi antinómiák éppen abból származnak, hogy az emberek különböző, egymásnak ellentmondó normáknak engedelmessé válnak. Aki tiszta lelkiismeretére hallgat, szükségképpen morálisan cselekszik! Mert az univerzumból erkölcsi sugárzások érik. S bármennyire ágaskodik ellene a szokványos gondolkodás: az immorális cselekedetek kötöttségekből származnak; csak az az ember szabad, aki a szó valódi értelmében erkölcsi tetteket hajt végre. Etikai oldalról nézve a különböző individuumok abban különböznek egymástól, hogy a világegyetemből más és más sugallatokat merítenek.

A steineri "szabadság-etika" a kinyilatkoztatás erejével hatott édesanyámra!

Gyújtó élményt támasztott benne Rudolf Steiner számos más eszme-futtatása is, mint például a gondolati monizmus és a morális fantázia... Minthogy két hete lejárt, Hans Reichert Pestre küldte neki Rudolf Steiner munkáinak a hosszú sorát, mert ezekhez nálunk nem lehetett hozzájutni. Megrendelte továbbá anyám számára a Dornachban megjelenő Goetheanum c. folyóiratot, amely egyrészt az antropozófiai társaságban végbemenő eseményekről ad tájékoztatást, másrészt a szellemtudomány gondolkörében fogant írásokat közöl.

Édesanyám családi, háztartási és társadalmi kötelezettségei mellett is mélyen elmerül Rudolf Steiner műveinek tanulmányozásában. Ámbar az infláció nálunk ekkor "tetőzött", hullámai idővel mégis lecsitultak és az élet visszatért szokványos medrébe. Gróf Bethlen István lett Magyarország miniszterelnöke, apámat újra csalogatni kezdték a politikai berkei és Bethlen felkérésére 1923 novemberében elfogadta az igazságügy-miniszteri tárcát. /Erre a korszakra még visszatérek. Apám egyébként emlékitartaiban⁺ is beszámol nyolc hónapos miniszterségéről./ Mit váltott ki édesanyámban, hogy hirtelen az országot irányító legtekintélyesebb emberek körébe lépett?

Megérett benne az elhatározás, hogy társadalmi rangját a közjó szolgálatába állítja. Első cselekedetei közé tartozott, hogy mint aktiv igazságügyi miniszter felesége - átítatva antropozófiával - megalapította a magyar fogházmissziót. Ennek a jelentőségét ma már bajos félmérni. Abban az időben - sőt még évtizedekkel később is - a rabok életkörülményeivel semmilyen hivatalos szerv nem fogalkozott. Az elítéltek tragédiáját fokozta, hogy a börtönben nemcsak a külvilágtól szigetelték el őket, hanem szellemi életük is megbénult. Ennek a megakadályozására édesanyám azon fáradozott, hogy a büntetés végrehajtási intézetekben könyvtár létesüljön, ami persze csak szivós küzdelem árán évek múlva valósult meg. Közben néhány munkatársával együtt személyesen látogatta az elítélteket. /Első és legaktívabb munkatársa tulajdon édesanyja volt: Dr. Göllner Aladárné.

+ Nagy Emil: Egy politikus élete a Kossuth-párttól a kitelepítésig.

Mint hogy a rabok ügyes-bajos dolgaival senki sem törődött, a fogházmisszió tagjai személyes kapcsolatba léptek a zárkák lakóival és ott segítették őket - a törvényes előírások keretében - ahol csak tudták, természetesen minden honorárium nélkül: szeretetből és ^{sz}emberiességből.

A börtönökben a szenzáció erejével hatott és ámulatot váltott ki, amikor a 30 éves, szép, fiatal kegyelmesasszony megjelent az elítéltek körében. Természetesen mindenkinek nem hallgathatta meg gondját-baját /ez idő tájt hozzávetőleg 8 ezerre rugott a börtönlakók száma/, hanem munkatársaival együtt meg kellett rostálnia az elítélteket. Általánosságban azokkal épített ki személyes kapcsolatot, akik tragikus sorsuk révén rászolgáltak arra, hogy külső segítségben részesüljenek.

Az akkori büntetéshez szorosan hozzátartozott, hogy az elítélteket nemcsak bezárták, hanem a külvilágtól is elzárták. Ujságot nem vehettek a kezükbe. Egyéb olvasmányokhoz is bajosan jutottak. Az akkori büntetésvégrehajtási intézetek elsősorban megtorolták, amit az elítélt a társadalom ellen vétett, de abba az irányba még kísérletet sem tettek, hogy a rabok szellemi épülését serkentsék. Ezért döntötte el édesanyám, hogy saját költségén lapot indít az elítélteknek. Ez volt az első börtönújság Magyarországon! Azért kapta a Bizalom nevet, mert feladatai közé tartozott, hogy a több évre elítéltekben szellemi táplálékkal ébren tartsa a Gondviselés és az Isteni Világrend iránti bizalmat.

A világban zajló politikai eseményekről is adott tájékoztatást, de csak tények közlésére szorítkozott. /Egyébként nem cenzurálták./ Világos nyelven megírt novellákat, verseket, folytatásos regényeket, rövid lélegzetű esszét tartalmazott. Édesanyám ügyelt rá, hogy az elítélteket untató vagy bősztító lapos erkölcsi szónoklatok ne kerüljenek a lapba. A szerkesztő beérte az írások morális és spirituális kicsengésével, mert tudta, hogy a propagandisztikus hang irritálja a börtön lakóit.

A Bizalom 6. ujság azonban nem csak passzív szellemi táplálékot nyújtott a raboknak, hanem egyeseket aktív tevékenységre unszolt, mert ők is irhattak belé. Sokan éltek is a lehetőséggel, és zárkájukban lelkesen rották a betüket. Tizenöt éven át jelent meg havonta: 1929 karácsonyától, 1944 karácsonyáig.

1924 tavaszán azt olvassa édesanyám a Goetheanum című folyóiratban, hogy a nagyhéten az antropozófiai társaság vezetősége "intern ülést" /Tagungot/ tart Dornachban, amelyen csak tagok vehetnek részt. Édesanyám az alábbi módon írja le az eseményt emlékirataiban.⁺ A Goetheanum arról is tájékoztatta olvasóit, hogy "Rudolf Steiner az ülés előtt Bernben tartózkodik és ottani címét is pontosan megadták, amit máskor sohasem tettek. Megnyílt számomra a lehetőség, hogy erre az időre Dornachba utazzam és táviratot menesztettem Rudolf Steinernek Bernbe azzal a kéréssel, járuljon hozzá, hogy az ülésen részt vehessen. Amikor az igenlő sürgöny megérkezett, észrevettem, hogy a címzésben nem szerepelt sem utca, sem kerület, csak annyi: Budapest - egy millió lakosu város - és mégis kézhez kaptam a táviratot."

1924. április 18-án, nagypénteken érkezett anyám Dornachba és szorongva készült a nagy találkozásra. Rudolf Steiner még aznap felvette a tagok közé. Hamarosan mélyenszántó beszélgetésre került sor közöttük. Különböző témák mellett természetesen az is felvetődött, hogy valamelyik művet le kellene fordítani magyarra. És amikor édesanyám aggályainak adott hangot: vajon ki tudná a fordítást felelősségteljesen ellenőrizni, Rudolf Steiner habozás nélkül válaszolta, hogy ő maga. Egy ideig magyar iskolába járt, többször megfordult Magyarországon és még ma is ismeri annyira a nyelvet, hogy saját könyvének fordítását össze tudja vetni az eredetivel. /A beszélgetés egyéb részleteit lásd a többször említett Memoiren I.-ben./

1924 őszén édesanyám újra Dornachba látogatott. Részt vett a szeptember második felében rendezett ülésen. Rudolf Steinernek összesen - tavaszi tartózkodásával együtt - mintegy 50 előadását hallotta, közöttük a szeptember 28-án tartott utolsót is, amelyet

később Letzte Ansprachénak neveztek el, és két hosszabb beszélgetést folytatott vele, a többi rövidebb találkozástól függetlenül. Személyes kapcsolatuk 1924 nagypénteken kezdődött és szeptember 28-án, Mihály napjának előestjén záródott.

Édesanyám azzal a szándékkal tért haza, hogy egy Waldorf-iskolát létesít Budapesten, amelynek strukturájára és tananyagára még visszatérek. Küldetésének tekintette, hogy Rudolf Steiner tanításait megismertesse hazájával és legalább néhány honfitársának a szívében elültesse az antropozófiát.

Ám a magyar ember nagy általánosságban berzenkedik a filozófiától. Csak olyasmi rázza fel tunyaságából, ami robban. Aki könyvekkel és előadásokkal kísérletezik, meddő vállalkozásba kezd. Ezért döntötte el édesanyám, hogy egy gyakorlati intézménnyel kelti fel az érdeklősét. 1926. február 19-én Marsovszky Ili festő-nő műtermében a bécsi Dr. Ludwig Thiebe több érdeklődő számára tájékoztató előadást tartott az antropozófiáról. Másnap pedig, február 20-án, intim körben, hét olyan személy jelenlétében - anyámat beleszámítva - akik már tagjai voltak az antropozófiái társaságnak, megalakult Magyarországon élő antropozófusok baráti köre, azaz a magyar ágazat, a magyar Zweig. Első vezetőjét Dr. Löllbach Gusztávnak hívták. Kis létszáma miatt nem alkothatott társaságot, csak csoportot. Dr. Günther Wachsmuth, a dornachi vezetőség /Vorsand/ egyik tagja a kis kollektívát "Landesgruppe"-nak nevezte el. Február 20-án Dr. Thieben bevezető szavai után Molnár Ilona elmondta azt a "karácsonyi meditációt", amelyet "Grundsteinlegungs-sprüche"-ként is emlegetnek, mert Rudolf Steiner azért alkotta, hogy egy második Goetheanum létesítését is sugalmazza vele.

Ebben az áhítatos órában született meg Magyarországon az antropozófiái mozgalom!

Ezzel párhuzamosan szervezte meg édesanyám a Kissvábhegyi iskola és internátus ^{egyesületét} ~~társaságát~~ is, amelynek tagjai egy pedagógiai intézmény megvalósítását szorgalmazták. Megindult tehát a levelezés Budapest és a stuttgarti Waldorf-iskola vezetősége és egyéb illetékes személyek között...Keresés folyt alkalmas tanárok és nevelők után...Az idő sürgetett, mert fél év választott el az iskola megnyitásától.

Közbe kell szurnom, hogy 1921 és 26 között a kissvábhegyi nagy családi ház lakói alaposan megfogyatkoztak. Apám első házasságából született gyermekei időközben felnőttek és elkerültek otthonról, ő maga rendszeresen Londonba utazott és hozzájárulását adta az iskola létesítéséhez. A lázas előkészületek közben édesanyám rászánva magát - saját szavai szerint - életének leghősiesebb cselekedetére, és egyetlen 6 és fél éves gyermekét beíratta a stuttgarti Waldorf-iskolába. Schlichter Emilné barátnőjének a gondjaira bízott, aki elkísért a messze utra. Édesanyám nem tehetette, mert - minden egyéb szempontot félretéve - Sándor öcsémet várta.

1926 áprilisában érkeztem Stuttgartba.

A Waldorf-iskola keletkezéséről itt csak annyit, hogy Emil Molt, a Waldorf-Astoria cigarettagyár tulajdonosa alapította munkásai részére, beleszámitva természetesen a munkások gyermekeit és hozzátartozóit. /Innen ered a Waldorf-elnevezés./ A tanmenet felépítésében, a pedagógiai módszer megvalósításában Rudolf Steiner utmutatásait kérte, aki olyan messzemenő segítséget nyújtott, hogy maga tartott kurzusokat a tanároknak.

Amikor beléptem az épületbe, éreztem, hogy valami nagy horderejű esemény zajlik le életemben, noha csak annyit tudtam Rudolf Steinerről, hogy édesanyám felgyulladt sugalmazó gondolatain... de arról sejtelmem se volt, hogy három éve még ezekben a termekben járt, előadott, tanfolyamokat szervezett, órákat látogatott, s azok a tanárok, akiket az udvarban láttam, s részben tanítottak is, még közvetlenül tőle merítették az embernevelés művészetét, tudományát. Hiszen a hét éve működő iskola csak hivatása kezdetén tartott.

Néhány hétig albérletben laktunk Schlichternével, aki reggelenként elkísért az iskolába, tanítás után pedig értem jött. Amikor úgy látta, hogy fokozatosan "aklimatizálódok" - édesanyámmal történt megbeszélés alapján - elhelyezett Frau von May gyermekotthonába. Talán négyen lehettünk. Én voltam a legfiatalabb, s akik csak egy-két évvel jártak felettem, lenéztek és gyakran gunyoltak. Nevem szokatlanul hangzott nekik és "Istindianer"-nek csufoltak, amitől keserűen szenvedtem, de büszkeségből nem mutattam. Szerencsémre lakott ott

egy Erich Tuch nevű, nálam tíz évvel idősebb fiú, aki nyomban pártfogásába vett és az idősebb testvér szeretetével istápolta. /A második világháború kitöréséig tartottam vele a ~~sz~~ kapcsolatot, aztán végleg elszakadtunk egymástól./

Az otthon ért kisebb sérelmekért bőven kárpótolt az iskola, különösen szeretett tanárom, Dr. Treichler. Amikor 42 évvel később, 1968-ban ismét felkerestem Stuttrartban, elárulta, hogy emlékezete szerint én voltam a Waldorf-iskola első külföldi növendéke, s ezért megkülönböztetett figyelemmel tartotta rajtam a szemét.

A legrangosabb Waldor-pedagógusok közé tartozott. 42-43 éves lehetett. Csaknem minden tantárgyra ő tanított. Egy kőhajításra lakott tőlem az akkori Kanonenwegen és gyakran felkerestem. Osztrák származása folytán sugárzott belőle a derű, kedély, s éppen úgy lebilincselte a gyermekeket humorával, mint feszült és áhitatos elbeszéléseivel.

Óráit felnőttek is látogatták. ~~Kegye~~ Leggyakoribb vendégei közé tartozott egy sötétkékszemű, mosolygós fiatal tanár, aki arra tette fel az életét, hogy a Waldorf-pedagógia szolgálatában nevelje az ifjúságot és már levelezett édesanyámmal arról, hogy Pestre költözik: Werner Lamartine.

Ha azzal jellemzem stuttgarti utamat, hogy "életreszóló élményt" nyújtott, csak közhelyet mondok. ^{nyújtott} Okkal több volt ennél, amit az is bizonyít, hogy egész ott-tartózkodásom minden részlete élesen emlékezetembe ^{visszaidőzt} rögződött. A szorongás éppen úgy, mint a határtalan boldogság, amikor például a később Magyarországra települt Kürthy-fiukkal valamilyen rendhagyó labdajátékba merültünk és ^{ny} pompás délutánokat táftottunk el.

Ha már a szorongást emlegettem, megvallom, hogy egész stuttgarti tartózkodásomat megkeserítették a hittanórák. Az egész osztályban ugyanis én voltam az egyetlen római katolikus, s így az idős, szigorú pap bácsi arra kényszerült, hogy egy szülő magyar kisfiút oktasson. Mai fejemmel nem hiszem, hogy a legcsekélyebb rosszakarát lappangott benne irántam, de bősztette, hogy nehezen értem őt /svábos kiejtése miatt!/, különösen, ha a hitoktatáshoz kapcsolódó szavakat használta, amelyeket még sohasem hallottam, mint beichten /gyónni/, kommunisieren /áldozni/, Sakrament /szentség/... Egyik óráról elkéstem, amiért

keményen megdorgált, s ettől kezdve félelmem rettegéssé fokozódott. Ha közeledett a hittanóra, úgy eltűntem az iskola környékéről, hogy bottal üthették a nyomomat, de közben attól tartottam, a tisztelendő ur betoppan Frau von May penziójába és panaszt tesz ellenem. Még évekkel később is megjelent álmomban és számon kérte az elbliccelt hittanórákat.

Egyik nap Frau von May azzal az örömhírrel fogadott, hogy másnap érkezik édesapám. Londonból jövet egy kis kitérőt tett, elhalmozott ajánlékokkal és másnap utazott haza. Akkor már törtem a magyart.

Talán egy hónapra rá Frau von May ebéd közben felállt és ünnepélyes hangon felolvasott egy német nyelvű táviratot, amelyből megtudtam, hogy június 24-én, Szent János napján testvérem született: Sándor Rezső János. Néhány héttel később anyai nagymamám látogatott meg. Vele már csak németül tudtam beszélni.

Julius végén köszöntött be a nyári szünidő. Meleg bucsut vettem Dr. Treichlertől, Frau von Maytól, Erich Tuchtól... Számos verssel, énekkel, költői mesével meggazdagodva ültem a vonatra; szivemben és emlékezetemben egyjéleltre megőriztem a stuttgarti Waldorf-iskola szellemi atmoszféráját. Ismeretlen néni gondjaira biztak, aki Bécsig utazott velem, ott várt Lajos nagybátyám és hazáig kísért. Csak ^{napn} át gyönyörködhettem aranyos kis öcsémben, mert a nagymamával máris utaztunk a Balatonra. Amikor pedig szeptemberben hazatértem, megváltozott Kissvábhegy fogadott: az egyik tágasabb helyiségből tanterem lett, a másiktól több ágyas hálószoba. Ismeretlen gyerekek és felnőttek bámészkodtak a kertben, hol a sziklára meresztették szemüket, hol az uszómedencét fürkészték... Az idegenek között feltűnt egy ~~ismeretlen~~ ismerős arc, Lamartine-é, akit annyiszor láttam Dr. Treichler óráin. Hozám lépett, kezet nyújtott, "wir kennen uns schon, lieber Istvánka", üdvözölt és sötétkék szeme ragyogott a tisztaságtól és szeretettől.

Amig Stuttgartban jártam, édesanyám megszerezte az iskola indulásához szükséges végső engedélyeket. Gróf Klebensberg Kuno volt a vallás - és közoktatásügyi miniszter, aki két évvel előbb még apámmal, mint igazságügyi miniszterrel közös kormányban tevékenykedett és kölcsönösen nagyra becsülték egymást. Apám azután is képviselő maradt, hogy leköszönt miniszteri tárcájáról. Rendszeresen Londonba látogatott, elmélyülten tanulmányozta az ottani viszonyokat és valósággal zuditotta Magyarországra cikkeinek az özönét, ~~xxx~~ amelyek zömmel a Pesti Hirlap hasábjain jelentek meg. Az akkori Anglia jogi, társadalmi és kulturális életéről rajzolt tárcáival hatványozott népszerűsége tette szert. /Angliáról írt cikkei Londoni levelek címen később könyv alakban is megjelentek./ Nevét országszerte ismerték és a legbefolyásosabb közéleti személyek közé tartozott. Édesanyám előtt tehát ebben a politikai légkörben minden ajtó megnyílt. /Néhány évvel később, Gömbös miniszterelnöksége alatt már számos nehézséggel kellett volna szembenéznie./ Megkapta az engedélyt egy olyan kétnyelvű magániskola létesítéséhez, amely még sohasem működött Magyarországon. Ki tudta harcolni, hogy a bizonyítvány megfeleljen a polgári iskola bizonyítványának, sőt még azt is kijárta, hogy 14 éves korig engedélyezték a koedukációt. Idősebb növendékek nem jártak az iskolába.

Ennek az irásnak nem célja, hogy a Waldorf-pedagógiát részletesen ismertesse; csak néhány sarkalatos elvét szeretném dióhéjban bemutatni:

A gyermekben előbb ébred a művészi, mint a tudományos érdeklődés. Ezért az első években az oktatást művészi alapra kell helyezni. A 7-8 éves csepség fantáziáját jobban serkenti a festés, rajzolás, versmondás, éneklés, euritmia[†], mint az írással-olvasással való vesződség. A zenetanulással kapcsolatban már több évtizeddel az un."Kodály-módszertan" előtt azt emelte ki Rudolf Steiner, hogy nincs "unmuzikális" gyermek, mert amig gyermek, szükségképpen "muzikális", de ha zenei képességei elsorvadnak, könnyen "unmuzikális" felnötté érhet.

+Arra kérem az olvasót, érje be azzal a leegyszerűsített fogalmazzással, hogy az euritmia egyfajta mozdulatművészet, amely -székre minden egyébtől függetlenül abban különbözik a tánctól, hogy a felső test funkciója uralkodik és a láb csak "kiséri" a kar mozgását.

A Waldorf-iskolákban nem választják el mereven az általános iskolát a felsőbb évfolyamoktól: 12 /bizonyos esetekben~~is~~ 13/ osztályra tagozódó tananyaga szervesen épül egymásra.

Az első évtől kezdve minden diák két idegen nyelvet tanul, persze csak játékosan, hogy muzsikája a fülébe ivódjék.

Az egész osztály felett a Klassenlehrer őrökdi, aki szélesebb funkciót tölt be, mint más iskolákban az osztályfőnök. Az első évben lehetőleg ő tanít minden tárgyat. A gyermekben könnyebben talál visszhangra, ha a különböző tárgyakat ugyanattól az egyéniségtől tanulja. Megismeri beszédstílusát, szokásait, temperamentumát és jobban, könnyebben reagál, mintha minden órán más és más előadó szól hozzá. /Természetesen a szép elvet nem lehet minden esetben megvalósítani, például a nyelvek területén./

A Waldorf - iskolákban a bizonyítvány nem absztrakt számok sora, hanem szavakba öntött gondolat jellemzés. Összefoglalja a növendéknek a tárgyhoz való kapcsolatát, érdeklődését, szorgalmát, tudásszintjét...

A Waldorf-iskolákban az elsőtől az utolsó osztályig koedukáció érvényesül, ami az 1920-as években forradalomnak számított. Azóta már Európában mindenütt bevezették. Az eredmény bizonyította, mennyire a lényegre tapintott Rudolf Steiner, amikor azt a nevelési elvet hirdette, hogy a kamaszkor szexuális izgalmi szelidebb formában törnek elő, ha a fiúk és lányok gyermekkoruktól összeszoknak.

Itt jegyzem meg, hogy a koedukáción kívül a Waldorf-pedagógia számos olyan csirát ültetett el, amely azóta kikelt és ma már természetesnek tűnik. Pedig 1919-ben az avatatlanokat meghökken-tette, a szakértőket mosolyra fakasztotta, a megcsontosodott teoretikusokat kivetett a sodrúkból.

Amilyen kedvező, ha a gyermek az első években ugyanattól a tanártól sajátítja el szerteágazó ismereteit, olyan hátrányos, ha egész délelőttje különböző órákra oszlik és szétforgácsolja figyelmét. Nem tud kellő mértékig összpontosítani, ha a nyelvórát esetleg földrajz követi, a fizikát történelem, a matematikát irodalomtörténte... Ennek az elaprózódásnak a megakadályozására

létesült a Waldorf-iskolákban az ~~epochális tanítás~~ epochális tanítás. Mit jelent a gyakorlatban? Hogy a gyermek néhány héten át minden reggel 8-10-ig /esetleg 11-ig/, tehát a legfogékonyabb időszakban ugyanazt a tárgyat tanulja. Így válik vérévé. S ha a ciklus lezárul, újabb epocha következik, majd meghatározott idő után visszatér az előző. A délelőtt hátralévő idejét a hetenként ismétlődő órák töltik ki, mint például a nyelvek, amelyeket csak folyamatosan lehet tanítani. /A hetenként sorra kerülő tárgyakra a kissvábhegyi Waldorf-iskola kapcsán még visszatérek./

Ahogy a mérges lodorongálásokat lehetőleg mellőzni kell az oktatásban, ugy a szokványos értelemben nem lehet megbukni, hiszen nincsenek számmal megjelölt osztályzatok. /A bukás egyébként súlyos sebeket is okozhat a gyermekben./ De ^{van} egy ún. "Hilfsklasse", szó szerint "segítő osztály" azok számára, akik nem tudnak lépést tartani a többiekkel. Ez a mi fogalmaink szerint egyfajta korrepetíciót jelent. Az évet csak annak kell megismételnie, aki olyan huzamosabb ideig betegeskedett, hogy az anyag javát - akaratán kívül - nem tudta elvégezni. A Waldorf-iskola a bukás szégyenétől akarja megkímélni növendégeit.

Minden hónap első csütörtökén kerül sor az ún. Monatsfeierre, havi ünnepségre, amelyen a gyermekek szülők, hozzátartozók és tanárok előtt nyilvánosan adnak számot az elmúlt hónapban végzett művészi tanulmányaikról: énekelnek, verseket mondanak, jeleneteket adnak elő, zeneműveket tolmácsolnak és euritmiáznak. E havi rendezvényeknek az a céljuk, hogy rászoktassák a gyermekeket a nyilvános szereplésre, acélozzák emlékezőképességüket és segítsenek leküzdeni a lámpalázat.

Az iskolaévet fényes ünnepség /Schlussfeier/ zárja le. A műsoron éppen úgy szerepelhetnek egész estét betöltő szindarabok - Shakespeare viharát például magam láttam Waldorf-iskolások előadásában - mint más természetű művészi produkciók.

Végül az elmondottakhoz még annyit szeretnék hozzáfűzni: a Waldorf-módszert teoretikusan jellemezni az élő oktatás szemléltetése nélkül olyasmi, mint egy zeneművet illusztráció hiányában szavakkal ismertetni. Aki mélyebbre akar hatolni a témába, tanulmányozza Rudolf Steiner pedagógiai tárgyu előadásait és velük együtt tanítványainak idevágó munkáit.

1926 szeptemberében két osztállyal és hozzávetőleg 20 növendékkel nyílt meg a Kissvábhegyen az első külföldi Waldorf-iskola.[†] A tanítás epochákban folyt és hozzájuk kapcsolódtak a visszatérő órák. A tanár kezdetben poetikus mesékkel gazdagította ismereteinket, de éppen úgy tanultunk verseket, énekeket, mint ahogy a rajzon keresztül fokozatosan megismerkedtünk a betűk világával. Többnyire csak apró házi feladatokat kaptunk. Például: készítsünk rajzokat a délelőtt elhangzott mese egyik-másik jelenetéről; vagy: gondoljuk át az említett mese tartalmát és másnap saját szavainkkal támasszuk fel. Mindkét házi feladatnak az volt a célja, hogy élesítse emlékezetünket, gyarapítsa szókincsünket és csiszolja beszédképességünket.

A külvilág kezdetben értetlenül fogadta ezt a pedagógiát. A szülők megszokták, hogy a tanulás azt jelenti: a diák otthon elkészíti a házi feladatot...később, amikor már írni-olvasni tud, magolja a könyvet és minél pontosabban mondja fel az anyagot, annál jobb osztályzatot kap.

Ezzel szemben a kissvábhegyi Waldorf-iskolában 9-10 éves korig nem tanultunk könyvből. Bárki olvashatott, ha kedvét lelte benne, de a házi feladatok zömét emlékezetből kellett elvégeznünk.

Természetesen az évek folyamán nélkülözhetetlenné váltak a segédeszközök. Az órarend új tárgyakkal gyarapodott /természetrajz, földrajz, állattan, történelem, majd fizika, kémia.../ és ámbár a tanulók rákényszerületek a nyomtatott könyvre, továbbá is az a pedagógiai elv érvényesült, hogy a diák ne készen kapott tartalmat rögzítsen a fejében, hanem - amennyire a körülmények engedik - emlékezetből teremtsen ujjá az órákon elhangzott tanulmányi anyagot.

Felsorolom azokat a hetenként ismétlődő, tehát állandó tantárgyakat, amelyek a kissvábhegyi Waldorf-iskola profilját alkották: kézimunka, furulyaóra, rajz, ének, torna, eurythmia. Jó időben a délutáni órákban a különböző játékok mellett kertészkedés is folyt, amit Gartenbaunak neveztek, persze szakavatott tanári felügyelet mellett. Délután került sor a zeneórákra azok részére, akik a furulyán kívül más hangszert is tanultak.

[†] Nagyjából ebben az időben Portugáliában is történt egy kísérlet, de abbamaradt. Viszont az 1920-as évek végétől Európa szerte rendre alakulnak a Waldorf-iskolák.

1926 szeptemberében két osztállyal és hozzávetőleg 20 növendékkel nyílt meg a Kissvábhegyen az első külföldi Waldorf-iskola[†]. A tanítás epochákban folyt és hozzájuk kapcsolódtak a visszatérő órák. A tanár kezdetben poetikus mesékkel gazdagította ismereteinket, de éppen úgy tanultunk verseket, énekeket, mint ahogy a rajzon keresztül fokozatosan megismerkedtünk a betűk világával. Többnyire csak apró házi feladatokat kaptunk. Például: készítsünk rajzokat a délelőtt elhangzott mese egyik-másik jelenetéről; vagy: gondoljuk át az említett mese tartalmát és másnap saját szavainkkal támasszuk fel. Mindkét házi feladatnak az volt a célja, hogy élesítse emlékezetünket, gyarapítsa szókincsünket és csiszolja beszédképességünket.

A külvilág kezdetben értetlenül fogadta ezt a pedagógiát. A szülők megszokták, hogy a tanulás azt jelenti: a diák otthon elkészíti a házi feladatot...később, amikor már írni-olvasni tud, magolja a könyvet és minél pontosabban mondja fel az anyagot, annál jobb osztályzatot kap.

Ezzel szemben a kissvábhegyi Waldorf-iskolában 9-10 éves korig nem tanultunk könyvből. Bárki olvashatott, ha kedvét lelte benne, de a házi feladatok zömét emlékezetből kellett elvégeznünk.

Természetesen az évek folyamán nélkülözhetetlenné váltak a segédeszközök. Az órarend új tárgyakkal gyarapodott /természetrajz, földrajz, állattan, történelem, majd fizika, kémia.../ és ámbár a tanulók rákényszerületek a nyomtatott könyvre, továbbá is az a pedagógiai elv érvényesült, hogy a diák ne készen kapott tartalmat rögzítsen a fejében, hanem - amennyire a körülmények engedik - emlékezetből teremtsen ujjá az órákon elhangzott tanulmányi anyagot.

Felsorolom azokat a hetenként ismétlődő, tehát állandó tantárgyakat, amelyek a kissvábhegyi Waldorf-iskola profilját alkották: kézimunka, furulyaóra, rajz, ének, torna, euritmia. Jó időben a délutáni órákban a különböző játékok mellett kertészkedés is folyt, amit Gartenbaunak neveztek, persze szakavatott tanári felügyelet mellett. ^Uélután került sor a zeneórákra azok részére, akik a furulyán kívül más hangszert is tanultak.

+ Nagyjából ebben az időben Portugáliában is történt egy kísérlet, de abbamaradt. Viszont az 1920-as évek végétől Európa szerte rendre alakulnak a Waldorf-iskolák.

A legtöbben a zongorát választották. A hitoktatásról a különböző felekezetek gondoskodtak.

Nem szóltam még az angol és a francia nyelvórákról. Az első időben nem tartalmaztak mást, minthogy a tanár a két idegen nyelven nyelven beszélt és kérdezett. This is the table, this is the door, this is the window... /Ez az asztal, ez az ajtó, ez az ablak/ És ilyen szövegfoszlányok hangoztak el franciául is. A szóban forgó nyelveken verseket és énekeket is tanultunk. Később némi nyelvtannal is kiegészültek az órák. Globálisan azt mondhatom: amilyen gyorsan és kitűnően sajátítottuk el a németet, olyan hiányos maradt angol és ~~német~~ francia tudásunk. E két tárgynak ugyanis csak az volt a rendeltetése, hogy a nyelv dallama a fülünkbe szökjék és a későbbi rendszeres nyelvtanulás alapjául szolgáljon. Házi feladatot sohasem kaptunk belőlük. És magától értetődik: a tanrend összeállításakor gondoskodtak arról, hogy az angol és francia órák távol essenek egymástól.

Édesanyám azért adta az intézménynek azt a nevet, hogy Kissvábhegyi Iskola és Internátus, mert a benntlakók mellett néhányan csak bejártak és tanítás után hazamentek. Hogy teljes képet adjak a körülményekről, el kell mondanom, hogy az első tanév végén, tehát 1927 júniusában anyai nagyapám meghalt. Édesanyám örökölt és ezen a pénzen egy másik épületet is emeltetett az iskola céljára, amely rendeltetésének megfelelően tantermekből állt. Ilyen formában két házban oszlott meg az életünk: délelőtt az iskolában, délután az internátusban tartózkodtunk. Az előbbi a park másik végén épült, valamivel magasabban, mint az eredeti családi ház, az internátus.

Az iskola alapkövetételére csak 1929. november 13-án, édesanyám 35-ik születésnapján került sor. Az ünnepségre rangos vendék érkezett: Albert Steffen, svájci költő, akit Rudolf Steiner utódjának jelölt az antropozófiai társaság élén. Bensőséges beszéde után kalapáccsal háromszor ütött az alapító okmányt tartalmazó vörös részből készült pentagondodekaéderre. A három kalapácsütést minden jelenlévő megismételte, először édesanyám, aztán valamennyi tanár és növendék. Az eseményt máig megmaradt fénykép örököltette meg. Erre az alkalomra írta Steffen az idézett költeményt:

G R U N D S T E I N L E G U N G S S R U C H

für die Schule Rudolf Steiners in Budapest
von Albert Steffen

Wir stehen da, die Stätte zu errichten,
die gottgewollten Erdenzielen dienen soll.

Voll Dankbarkeit

betreten wir den guten Grund der Erde.

Mutvoll und herzlich bewegt

atmen wir die waltenden, heilenden Kräfte der Luft.

Treu des Geistes wahren Wegen

schauen wir im All das Licht der Welt.

Das Bild der Menschheit, das der Himmel uns vertraute,
sei jetzt der Erde eingesenkt

als Keim,

der wachsen, blühen, Früchte tragen soll

in Kinderseelen.

Wir Lehrende, die in Liebe Schüler erziehen,

sie heilen, wenn sie krank,

sie stützen, wenn sie schwach,

auf dass alle wahre, schöne, gute Menschen werden,

wir wollen selbst uns immerdar erneuern.

Wir tun es, wenn wir selbst zum Haus des Wortes werden,

nur dann errichten wir auf rechte Weise diese Stätte.

Ja, so sei es!

Áttérek a tanárookra és nevelőkre. Édesanyámmal közösen csaknem hiánytalan jegyzéket készítettünk azokról, akik a hét év során pedagógiai tevékenységet fejtettek ki. /Az már nem derül ki a névsorból, hogy ki mikor érkezett és mikor távozott. Erre nem emlékeztünk pontosan./ :

Klassenlehrer-ek:

Werner Lamartine,
Dr. Brestovsky Károly
Hanna Steiner
Erika Mayer
Minna Schuster
Binét Klára
Hock Erzsébet
Hahnagy Sári
Potondy János
Homola Adél

Euritmia tanárok:

Gretel Poch
Hans Reipert /más tárgyakat is tanítottak./

Zongoratanárnő:

^{P.K.}
Papkovách Elvira

Hittantanárnő:

Andor Lenke

Nevelők:

Hildegard Obstner
Willy Schulz /~~m~~ tanított is./
Eugen Huhne
Edith Schieb /kézimunkát is tanított./
Käthe Fisenmenger
Else Hummel
Marianne Kollondorfer
Maria Waldbauer
Lissy Lederer
Kenessey Josefina
Jankovich György és felesége
A harmadik maradjon névtelen

Igazgatók:

A felsorolt pedagógusok közül csak azoknál időzöm, akik huzamosabb időt töltöttek a Kissvábhegyen. Ahogy a névsorból is kiderül: többségükben német ajkú antropozófusok. Mielőtt Pestre érkeztek, már tanulmányozták a Waldorf-pedagógiát. Mindnyájuk közül kiemelkedett a többször említett Werner Lamartine. Édesanyám mellett őt tekintették szülők és gyerekek egyaránt az egész intézmény lelkének. Kivételes képességekkel és nevelői varázserővel rendelkezett. 26 éves volt, kellemes megjelenésű, vidám, barátságos, áldozatkész; kiváló sportember /kadetiskolába járt/, aki ^{mp}ponpásan futott, ugrott, sziklát mászott, uszott, evezett, kézilabdázott, teniszezett. Franciaországból menekült hugenotta családból származott és csaknem anyanyelvi szinten beszélt franciául. /Angol tudása még külön fokozta az iránta táplált megbecsülést./ És mindennek a tetejében olyan ezermester-féle volt, aki éppen úgy értett sebek bekötéséhez, mint ahogy tudta, mit kell tenni rövidzárlat esetén...

Szellemi arcélét az jellemezte, hogy sokrétű művészi képességeit csak a gyermeknevelésre összpontosította. Ámbár fuvolázott, hegedült, szavalt, szép, érces csengésű bariton hangon énekelt, dus szinfantáziával rajzolt és festett... meg se fordult a fejében, hogy művészi adottságaival a nyilvánosság elé lépjen. Minden tudását az órákba ömlesztette. Ott aztán, ha kellett, szavalt, rajzolt, énekelt, de amiért mi, gyerekek nemcsak szerettük, hanem valósággal bálványoztuk: lebilincselő módon tudott mesélni. Vajon mit?

Egyszer Grimm, Hauff, Andersen meséit; máskor mondákat, legendákat, bibliai történeteket...Részletesen elmesélte a Nibelung-ének szerteágazó cselekményét, a Waltari-liedet; tüzetesen megismertetett bennünket a germán mitológiával /a göröggel hézagosan/, röviden: még akadozva olvastunk, gyenge lábon álltak elemi tudományos ismereteink, de az un, művelt felnötteknél már többet tudtunk Odinról, Walhallról, Thorról, Freiaról, Siegfriedről, Brünnhildéről, Guntherről, Hagenről... a Grál-legenda kapcsán: Parsifalról, Amfortasról, Kundryről, Lohengrinről, Telramundról... De fennkölt történeteket hallhattunk Asszizi Szent Ferencről, Szent Kristófról, a Wartburg várában élő árpádházi Erzsébetről...a keresztes hadjáratokról.

Krisztus sirjáról... Karácsonykor és husvétkor az ünnephez méltó elbeszélés adta meg az órák áhitatát. Lamartine árasztotta belénk az örökbecsü szellemi értékeket... De hogyan?

Fel-ará járt a teremben, és amit szóban mesélt, rajzokkal illusztrálta. Sok értékes tulajdonsága mellett színészi adottságokkal is rendelkezett. Feszültséget, drámai tetőpontokat, lírai rezzenéseket támasztott és közben színes krétákkal képeket rögtönzött a táblán, hogy az eseményeket vizuálisan is megelevenítse. Törpék, óriások, sellők támadtak életre szemünk láttán. Ha Siegfriedről mesélt, gyönyörű erdőt rajzolt, s benne a sárkányt és barlangját... Ha Trisztán és Izolda szomorú történetét beszélt el, tenger jelent meg a táblán és hajó ringott a vizen... Parsifal vándorlásai kapcsán fenséges Grálpalota tárult elénk... de éppen így lerajzolta Lohengrint, a hattyulovagot, amint sajkáján Brabant városa felé közeledik, hogy az igaztalanul vádolt Elzáért megvívjon...

Ezekre a mesékre legtöbbször szombat délelőtt került sor. Lamartine három művészeti ágat egyesített bennünk: irodalmat, színhátszást, képzőművészetet és több gondolata szemléletünk pillérévé vált. Ő pedig minden porcikájában az ideális Waldorf-iskolai tanárt reprezentálta.

Az írás-olvasás torturáját művészi oldalról könnyítette meg. A betűket különböző történetek kapcsán véste emlékezetünkbe. Ma, több mint hatvan év után is tisztán látom a táblán tündöklő H-betűt. Különös történet fonódott köréje, amelyet tanárunk szokásához híven lerajzolt. Szerepelt benne Himmel /ég/, Hölle /pokol/ Hütte /kunyhó/, Hirt /pásztor/, Himmelstor /mennyei kapu/... Így támadt életre bennünk a H-betű: meséből és rajzból.

Jóval később, amikor már a német helyesírással bajlódtunk, megkérdeztünk Lamartine-t: miért irnak a németben annyi szót nagybetűvel? Lamartine nem a szokványos magyarázatot adta, hogy a németben a főneveket nagybetűvel írják, mert ilyen válasz a 8-9-10 éves gyermek számára homályos absztrakció, hanem azt mondta: németül mindent nagybetűvel kell írni, amit Isten és az ember teremtett. Ebből világosan megértettük, hogy az Eget, Földet

Napot éppen úgy nagybetűvel írjuk, mint Ásót, Kapót, Labdát és B iciklit, mert előbbieket Isten, utóbbiakat az ember létesítette. Ezzel a magyarázattal beértük, amíg nem tanultuk meg pontosan, mit jelent főnév, melléknév, ige, jelző.

A német nyelv valósággal ragadt a gyermekekre. Különösen az internátusi lakókra. Megtörtént esetet mondok el. A 9 éves Sándor egy árva szót sem tudott németül, amikor a Kissvábhegyre került. De alig két hét után már fülem hallatára az ^{av} panaszos mondat pattant ki a száján: "Fräulein Waldbauer, der Györi hat mich so meggelökni, dass ich bin gegurulni bis zum diófa." A "meggelökni"-ben és a "gegurulni"ban már benne rajlik a német mondatszerkezet. Három hét leforgása után Sándor azt is tudta, hogy a diófa Nussbaumot jelent; néhány hónapon belül pedig már folyékonyan beszélt németül.

A legtöbb szülő hamarosan megbizonyosodott róla: a Kissvábhegyen olyasmit tanítanak, amit az ország egyetlen iskolájában sem; de ezzel a felismeréssel párhuzamosan arra is ráébredt, hogy amit viszont mindenütt megkövetelnek, a kissvábhegyi Waldorf-iskolában háttérbe szorul.

Werner Lamartine érkezett első német Waldorf-tanárként a Kissvábhegyre - mint említettem - 1926 szeptemberében, és őt követték a többi kollegák és kolleginák:

A stuttgarti származású Margarethe Poch, az Eurythmiatanárnő. Alig mult husz éves. Bájos külsejével és meggyerő modorával egy villanás alatt megbabonázta a szülőket, s rokonszenves lényén keresztül még azok a rakoncátlan fiúk is helyyel-közzel megkedvelték az euritmiát, akik egyébként sok borsot törtek a tanárok és nevelők orra alá. Iskolai ünnepeken mint előadóművész is fellépett: Magyarországon elsőként! Szülők és növendékek tehát az ő magas színvonalu interpretációjában ismerkedtek meg az euritmiával. - Dr. Brestovsy Károly azért jelentett áldást az iskolának, mert mint német ajku erdélyi szász magyarul is tudott, sőt bizonyos szinten angolul és franciául is beszélt. - Willy Schulz művészi képességei - akár Lamartine-éi - több irányba ágaztak. Festett, rajzolt faragott, kellemes hangon énekelt német dalokat és önmagát kísérte

zongorán, persze amatőr szinten. ^PMészerűségét fokozta, hogy a gyermekek kitörő örömeire egyfajta bábszínházat létesített, amit Schattentheaternek nevezett. /Mi jobb magyar elnevezés híján árnyékszínháznak neveztük és a német tanárok nem értették, hogy miért kućogunk közben./ Schulz maga mozgatta a papirosból kivágott bábukat és megelevenítő erővel beszélt helyettük. Sok értékes előadása közül Ali baba és a negyven rabló harsogó sikert aratott.

A magyar tanárokkal és tanárnőkkel azért nem alakult ki szorosabb kapcsolat, mert a városból jártak fel a hegyre és csak az órákon találkoztunk. Hálával gondolok Hadnagy Sárira, Andor Lenkére, Binét Klárára, akitől később magánórákat is vettem és kapcsolatunk élete végéig tartott. - Halványan rajzolódnak ki emlékezetemben Hock Erzsébet és Homola Adél arcvonásai. Annál jobban emlékszem Potondy Jánosra és ma is gyötör a lelkiismeret-mardosás, mert akkoriban támadt az a szokásom, hogy embereket elnevezzek és ezt a rokonszenves, buzgó fiatal tanárt nevének különös csengése miatt "Hopopop"-ra kereszteltem. A gunynév fényes sikert aratott, a fél iskola átvette, hiába tiltották.

A zongoratanítást végig a hét éven át Papp-Kovács Elvira látta el. Szokatlan alacsony termete egyesekben megrökönyödést váltott ki, másokat nevetésre ingerelt. Mégis mindenki szerette, mert sugárzott belőle a szívjóság. Ő maga nem volt virtuóz zongorista, de kitűnően értett ahhoz, hogy a növendékeivel megszerettesse a muzsikát. /Engem az iskola bezárása után még három évig tanított és kapcsolatunk - éppen úgy mint Binét Klárával - haláláig tartott.)

A benntlakó német nevelők közül Frl. Schiebra és Frl. Kollondorferra alig emlékszem. Csak azt tudom, hogy az utóbbit kissé hebe-hurgya természete miatt "Kolondor-bolondor"-nak neveztem, de minthogy nem beszélt magyarul, szerencsére sohasem tudta meg. - Frl. Eisenmengernek már akkor fehéren csillogott a haja; szép csengő hangon hegedült és szelid egyéniségéből áradt a gondoskodás. Ő vezette az ovodát, amely az iskola keletkezésétől bezárásáig működött. /A fennmaradt fényképeket ő készíttette./

A fiuk nevelőnőjét Maria Waldbauernek hívták. Amilyen alacsonyra jött, annyi emgria feszült benne. Tökéletes rendet és fegyelmet tartott. Sasszemével nyomban észrevette, ha valaki el akarta bliccelni a fogmosát vagy bármilyen turpisságot követett el. Ámbár izig-vérig gyakorlati lélek lakott benne, mégis gondoskodott róla, hogy ne csak fizikai rend és tisztaság uralkodjék, hanem szellemi élet is lüktessen a hálóteremben. A hosszú téli estéken szép mesékkel gazdagította ^{az} képzeletünket. Tőle hallottam először Hauff A levágott kéz c. hátborzongató elbeszélését, ám a torokszorító epizódokat a gyermekek számára megszelidítette.

Waldbauer hagyta el utolsóként 1933 nyarán a Kissvábhegyi iskolát és internátust. Nem tudom, hogy utána hová sodorta az élet, de az biztos, hogy valamikor Salzburgba került, majd a háboru után egy bajbajutott férfin úgy segített, hogy névházasságot kötött vele. Miután kihzta a csávából, elvált tőle és azóta Mária Rieger néven él az ünnepi játékok városában. Oszlopos tagja az ottani antropozófiai társaságnak, s napjait olvasással és jótékony cselekedetekkel tölti. 1965 óta édesanyámmal együtt többször találkoztunk vele Salzburgban. Nem lakott messze tőlünk, s reggelenként becsengetett hozzánk, hogy a takarításban, bevásárlásban vagy bármilyen más gyakorlati dologban segítségünkre legyen. Távozásakor édesanyám ránézett és annyit mondott: "Ich weiss, liebe Frau Rieger, dass sie jetzt auf karitative Wege gehn." /Tudom, kedves Riegerné, hogy maga most jótékony utakra készül./ Válaszul ^{az} húrút mosoly csillant meg az arcán, aztán elindult, hogy felkeresse azokat az ismerőseit, akik valamiben segítségre szorultak. Hosszu évek óta nem láttam őt, de mind a mai napig levelezünk. Most, amikor e sorokat írom, 90 éves.

Az iskola és internátus igazgatói teendőivel édesanyám szükségképpen magyart bizott meg, mert csak ő tudott érdemben tárgyalni szülőkkel és hatóságokkal. Felvillanó képekben jelenik meg előttem Kenessey Jozephin és Jankovich Gyuri bácsi alakja. (A Kissvábhegyen működő pedagógusok között akadtak olyanok is, akikre nem szívesen gondolok vissza, mert acsarkodásaikkal békétlenséget szítottak. Róluk nem szólok.)

Hogyan alakult az internátusi lakók egy napja?

Fél 7-kor megszólalt a gong. Ébresztő. Mosdás, öltözködés, reggeli. 8 órára mentünk át a másik épületbe, az internátusból az iskolába. Hozzávetőleg tíz perc alatt tettük meg az utat. A kert másik végébe kellett lépcsőkön felmennünk, aztán keresztülvágtunk a kis fenyvesen és beléptünk a kijelölt tanterembe. /A tanár megérkezéséig - mi tagadás - nagy ricsajt csaptunk./ 8-10-ig, esetleg 11-ig tartott az epochának megfelelő tárgy. A további órák ésszerűen összeállított sorrendben következtek: egyik napon pl. hitten euritmia, angol; máskor kézimunka /ami a gyaroklatban kötést vagy horgolást jelentett/, francia, torna, furulyaóra, karének... Az epochák váltakozása miatt az órarend is szükségképpen módosult.

13 órakor ért véget a tanítás. Lefele menet szinte repültünk, száguldottunk, gyakran versenyben...majd kézmosás, ebéd... étkezés előtt rövid imádság... A házi feladatot szép időben sokan - magamat beleszámítva - csak hányaveti módon, úgy tessék-lássék végeztük, mert várt bennünket a gyönyörű kert. A fiúk többsége a labdajátékok különböző válfajaiban lelte örömét. A futballt édesanyám azzal az indokolással tiltotta meg, hogy durva és erőszakos indulatokat ébreszt a gyermeki lélekben és ráadásul balesetveszélyes. /Zugban azért néha fociztunk./ A lányok az ugróiskolát kevelték; napirenden szerepeltek a bujóciska különböző variánsai: ipi-apacs, rabló-pandur... ezekre pompás lehetőséget nyújtott a 3 és fél holdas kert, fákkal bokrokkal, lugasokkal. Nyáron sokat lubickoltunk a medence vizében; télen felöntötték a kert egy részét és lelkesen korcsolyáztunk. A környező rétek a szánkózásra is remek lehetőséget adtak, amit akkoriban mindenki ródlizásnak nevezett.

A kertben folyó játék természetesen felügyelet mellett történt és az illetékes tanárok vagy nevelők gondoskodtak róla, hogy a szertelen viháncolást időről időre komoly kertészkedés váltsa fel, ásás, kapálás, öntözés, ültetés, persze szakavatott irányítás mellett. 7 óra előtt néhány perccel vacsorához szólított a gong, utána un, szabad foglalkozás következett: mindenki azt csinálta, amire kedve szottyant. 9-kor takarodót jelzett a gong.

A nevelő ellenőrizte, hogy mindenki tetőtől talpig megmosakodjék. Aztán ágyba bujtunk és közös ima zárta le a napot:

Tetőtől talpig Isten képe vagyok
szivemtől kezemig Isten lelkét érzem,
ha egyet lépek, Isten akarata él bennem,
és ugyanigy él apámban, anyámban,
fában és virágban, állatban és kőben.
Sohasem érhet félelem, ha Isten szelleme tölt el,
ha Isten lelkében élek, ha Isten akaratában járom utamat.

Rudolf Steiner

Távol essék tőlem a szándék, hogy mindent a napos oldalról mutassak be és elhallgassam a nehézségeket. Nem lenne becsületes. Az alapvető probléma abból adódott: hogyan lehet összeegyeztetni a gyermekek viszonylagos szabadságát a fegyellemmel? Individuális nevelésüket bizonyos kollektív követelményekkel? Amennyire idegenkednek a Waldorf-pedagógusok a vak fegyelemtől, annyira tisztában vannak a fegyelmezetlenséggel járó hátrányokkal. A tanárnak a kettő között kell egyensúlyoznia. S ha valamilyen irányba kilengett, kárt okozott. Ehhez újabb nehézségek kapcsolódtak. A gyermekeknek még csak bimbózik az értelmük, de máris különböznek egymástól. S amit Pétertől el kell várni, nem lehet betű szerint Páltól is megkövetelni. A Waldorf-tanárnak tehát az a kötelessége, hogy minden gyermeket egy bizonyos határig egyéniségként neveljen. Kifürkéssze egyéni képességeit, egyéni érdeklődési körét és ennek az ismeretében irányítsa fejlődését. Amig az átlagos középiskolai tanár éppen ellenkező módon jár el: zsáknak tekinti a tanuló értelmét, amelybe az előírt anyagot sebbel-lobban be kell gyömszölni - a Waldorf-pedagógus egyéni mérlegelés alapján szabja meg a tudnivaló mennyiségét.

Ennek az elvnek a megvalósítása minden Waldorf-iskolában súlyos gondokkal jár, ám a Kissvábhegyen, a sajátos körülmények folytán, még újabb nehézségekbe ütközött. S ha az egyik probléma megoldást nyert, tüstént másik támadt, mint a mesebeli sárkány esetében, amelynek hiába vágják le az egyik fejét, nyomban kettő nő helyette. Hogy megközelítő fogalmat adjak, mennyi akadállyal kellett édesanyámnak viaskodnia, felsorolok néhány példát:

Lamartine az osztályát első évtől kezdve több örökbecsű német versre tanította meg Goethétől és Schillertől Novalison át Christian Morgensternig és Albert Steffenig. De magyar verset alig ismertünk. Édesanyám felmérte ezt a képtelen helyzetet, összehívta a tanári kart, feltárta idevágó aggodalmait és közösen tanakodtak valamilyen megoldáson. Ám alig, hogy legyűrték az egyik akadályt, már egy másik támadt a közös ének területét. Tudtunk fél tucat német éneket, de egyetlen szép magyar népdalt sem. Közben újabb és újabb gondok ütötték fel a fejüket. Azáltal, hogy a számtant német nyelven tanultuk, már 8-9 éves korunkban tudtuk, mit jelent adieren, substrachieren, multiplicieren, dividieren, de kerestük a megfelelő magyar kifejezéseket. Ezt a hiányt sürgősen pótolni kellett, hiszen a szülő elvárta, hogy gyermeke magyarul is tudja a négy művelet nevét. Közben az iskola vezetősége óvakodott attól, hogy tulterhelje növendékeit. Rudolf Steiner szerint a gyermeki intellektus megerősítéséből későbbi korban különböző betegségek származhatnak. De a másik végletbe se szabad átcsapni. A tanár nem engedheti meg, hogy a gyermek gondolkodása elcsenevészedjék. Amilyen bűn az értelmi tulterhelés, olyan vétek a tanuló ébredő képességeit parlagon hagyni. De hogyan lehet ezt a két követelményt a kétnyelvű iskolában megvalósítani?

Ne gondoljuk, hogy csak a német és a magyar nyelv ütközött egymással a Kissvábhegyi Iskolában és Internátusban, hanem a két nép eltérő szokásai is viszályokat robbantottak ki. Olyan példát hozok fel, amely ma már nevetséges, de az 1920-as években még viharokat kavart.

Az osztrák-magyar monarchiában bevett szokásnak számított, hogy egy fiatal hölgyet a férfiak Fräuleinnek szólítanak. Ebben senki sem talált kivetnivalót. Más szokások urakodtak azonban Németországban. Ott csak idegen nőtiszteletnek illett Fräuleint mondani, például üzletben a kiszolgálónőnek, kávéházban a pincérnőnek... A társadalmi érintkezés folyamán a Fräuleinhez illett hozzátenni a hölgy nevét, tehát "bitte Fräulein Müller", és sértésnek számított, ha valaki csak azt mondta: bitte Fräulein. Ebből adódott a konfliktus. A gyermekek könnyen megtanulták ezt az udvariassági formulát, a szülők és hozzátartozók nehezebben, az internátusban dolgozó személyzet k pedig képtelen volt rá. Magát a "Fräulein"-szót sem tudta kiejteni, hanem valamiféle "Freijli"-t motyogott helyette. Nem egy német nevelőnő pedig kikérte magának, hogy őt "lefreijlizzék" és öntudatos, indignált hangon pattogta: "Aber bitte, ich habe auch einen Namen!"
/De kérem, nekem nevem is van!//

Édesanyám szelid türelemmel igyekezett megértetni vele, hogy mások az osztrák-magyar szokások, mint a németek; ígéretet tett: minden tőle telhetőt elkövet, hogy a magyarok néven szólítsák a német tanerőket...de azt ne várja el senki, hogy a faluról a fővárosba cseppent fiatal parasztlány hibátlanul ejtse ki Fräulein Eisengenger és Fräulein Kollondorfer rémisztően nehéz nevét. /A személyzet egyébként józan paraszti ésszel oldotta meg a fogas kérdést: Gretel Pchból "Pók kisasszonyt" csinált, Fräulein Waldbauer nevét pedig "Bauerra" kurtította./

Summázva: a legkülönbözőbb alakban felbukkanó nehézségek újra és újra abból a körülményből adóttak, hogy az iskola semmilye hagyományra sem építhetett. Nem másolhatta le szolgai módon a német Waldorfiskolát, de itthoni elődökhöz sem igazodhatott, mert - hadd hangsúlyozzam még egyszer - ilyen kétnyelvű iskola sohasem működött Magyarországon. Végző soron az egész oktatási módszer a kísérletezés állapotában forrongott. Mindent saját iniciatívából kellett megoldani. Ámbár képzeletdus tanároktól olykor sziporkáztak az ötletek, a gyakorlati megvalósulás mégis akadozott

Ennek ellenére édesanyám hét éven át minden nehézséget előbb-utóbb át tudott hidalni, amíg úgy érezte, hogy vállalkozása a "Magasabb Világok" oltalma alatt áll. De Hitler hatalomátvételétől kezdve megindott ebben a hitében. 1933 januárjától kezdve fél éven át egyik csapás a másik után érte az iskolát és végül be kellett zárni.

A tragédiák lánfolata azzal indult, hogy 1933 januárjában édesanyámat a Tátrában súlyos baleset érte. Kristóffal, két és fél éves öcsémmel sétált a kellemes délelőtti napsütésben. Egyik kezével gyermekét vezette, a másikat az akkori szokásoknak megfelelően muffjába bujtatta. Hirtelen megcsuszot és egész testsúlyával a homlokára zuhant. Agyrázkódást szenvedett és hónapokon át nem hagyhatta el az ágyat. Szerenécsre édesanyja, nagymamánk, nemcsak gondosan ápolta, hanem a háztartás irányítását isátvette helyette és ellátta az unokáit. /1932 nyaratól kezdve ugyanis kilenc hónapot Alsótátrafürdőn töltöttünk egy bérelt családi házban./ Édesanyám szellemi képességei nem károsodtak az agyrázkódás következtében, csak az maradt vissza a betegségből, hogy rendkívül érzékenyen reagált minden lármára. Alig, hogy ágyrak esett, fordult a világ: édesanyám balesete január 29-én történt, a náci hatalomátvétel pedig január 31-én, és az elkövetkező hónapokban a német állampolgároktól megvonták a munkaengedélyt, hogy ezzel is kényszerítsék őket: térjenek vissza az anyaországba, a "harmadik birodalomba."

Ezt a nehézséget még át lehetett volna hidalni. Ha édesanyám egészséges és személyesen tud tárgyalni az illetékes szervekkel, bizonyára kijárhatta volna, hogy egyik-másik esetben tegyenek kivételt, tanusítsanak türelmet...Csakhogy ő még nem épült fel. A betegség ágyhoz láncolta. S közben egy újabb csapás érlelődött. Májusban pattant ki, hogy a magyar igazgató /nem antropozófus/, akinek a nevét szándékosan nem irtam le, tekintélyes összeget sikkasztott. Az esemény általános megrökönyödést keltett, mert a szóban forgó személyről a revizorok mindig kedvezően nyilatkoztak és becsületes, kiváló szakembernek minősítették. Soha nem derült rá fény, hogy pontosan mi ment végbe benne. Annyit vallott be, hogy lóversenyezett és sorozatosan vesztett. Miután írásban elismerte a bűncselekményt és kötelezte magát, hogy a kárt részletfizetéssel megtéríti, édesanyám természetesen nem tett feljelentést ellene. Egyébként őszinte megbánást mutatott és az esikkasztott összeget

hirtelen bekövetkezett haláláig rendszeresen törlesztette. Akik közelebbről ismerték, megpróbálták lélektanilag megfejteni a bűncselekmény rejtélyét. Arra az eredményre jutottak: becsületesen dolgozott, amíg ellenőrizték, de gyenge jellemé megrészegült attól, hogy szabadon rendelkezett nagy összegek felett.

A sikkasztás súlyos érvágást jelentett a Kisvábhegyi Iskola és Internátus anyagi életében, de nem okozott halált. Az iskolának addigra annyi módos hive, pártfogója akadt, hogy összeadták volna a további működéshez szükséges összeget...de 1933 nyarán újabb csapás zúdult az intézetre. A tanítási szünetben ugyanis már évek óta működött egy nyári internátus. Azok a szülők, akik nem tudtak kellő nyaralást biztosítani gyermekeiknek, beadták a kisvábhegyi nyári internátusba.⁺ A hatalmas kert ^{ny}ponpás lehetőséget nyújtott mindenféle játékokra, szórakozásra, sportra...bárki kedve szerint lubickolhatott a medencében, napozhatott, hűsölhetett... a nevelők kirándulásokat szerveztek...

Ebben a vidám nyári internátusban váratlanul kitört a sarlach és azonnali hatállyal be kellett zárni.

Ha ilyen járvány az előző években üti fel a fejét, nem okoz komolyabb bajt. Az internátus átmenetileg bezár, majd a kényszerű szünet után újra megnyitja kapuit. De ebben a drámai időszakban, amikor édesanyám még csak lábadozott, a német állampolgároktól megvonták a munkabéredélyt, az igazgató sikkasztása súlyos anyagi károkat okozott: a sarlach kitörése halálos dőfést jelentett.

Az események szembeszökő módon bizonyították, hogy azok a Magasabbrendű Erők, amelyek 1925-26-ban azt sugallták édesanyámnak, hogy honosítsa meg Magyarországon a Waldorf-pedagógiát, 1933 januárjától kezdve rendre mérték a csapásokat az iskolára...mintha tüzönvizen át meg akarták volna akadályozni, hogy a német nyelvű intézmény bármilyen kapcsolatba lépjen a náci Németországgal. Márpedig a kapcsolat rövid időn belül kiépült volna. Ahogy a weimari köztársaság

+ Itt jegyzem meg, hogy az önfenttartó iskola és internátus tandíja nem volt alacsony. Viszont édesanyám az elsőtől az utolsó évig gondoskodott arról, hogy a valóban szegény szülők gyermekei mind az internátusban, mind az iskolában ingyenes ellátásban, azaz oktatásban részesüljenek. A nyári internátusban rendszeresen emelkedett az ingyenes növendékek száma.

nagykövete megjelent az iskola megnyitóján és erkölcsi támogatását ajánlotta fel, így jelent volna meg a "harmadik birodalom" diplomáciai testületének a feje is, hogy követelésekkel álljon elő. /Az iskolának kevés zsidó tanára volt, de annál több zsidó növendéke./ Ha az iskola tanári kara eszmei vonatkozásban a legapróbb engedelményeket is teszi a nemzeti szocialista ideológiának, már elárulta Rudolf Steiner szellemi örökségét. Ezt a veszélyt háritották el "odafentről."

Még mielőtt az iskolától elbucsuznék, hadd mondjam el, hogy hét éves működése alatt három házasság létesült: Werner Lamartine feleségül vette Margarethe Pochot, Dr. Brestovsky Károly Edith Schiebet, Willy Schulz pedig Marianne Kollondorfert.

Az iskolának és az internátusnak tehát be kellett zárnia kapuit, de az egyesület, amelynek keretében a kettő működött, nem oszlott fel, hanem a magyarországi antropozófiai mozgalom szellemi centrumává emelkedett. Ettől az időtől kezdve /1933/ az akkori iskola helyén, a Kissvábhegyi ut 21. számú házban és kertjében tartja édesanyám előadásainak a zömét. Innen árad ki Rudolf Steiner világszemlélete az ország különböző részeire. A Kissvábhegyre akkortájt még nem jut el a civilizáció zaja, a villamosok csörömpölése, a gépkocsik, repülőgépek bugása. Ha a csendes, gyönyörű park 1926 és 33 között játszó és kertészkedő gyermekeket boldogított, az 1930-as évek közepétől a szellemtudomány otthonává változik. Itt lobban fel - ősi hagyományok szerint - a tűz, június 24-én, Keresztelő Szent János ünnepén, az év leghosszabb nappalán, a megtisztulás jelképeként... Ebben a kertben ünneplik szeptember 29-ét, Mihály napját... December 21-táján, a leghosszabb éjszakák időszakában karácsonyi játék kerül előadásra a ház tágas ebédlőjében. Az ünnepektől függetlenül hetenkén gyűlnek össze az antropozófia iránt érdeklődők, hogy tudásukat gyarapítsák és áhítatos órákat töltsenek együtt.

Toth Eszter mélyenszántó költeményben örökitette meg édesanyjékkori tevékenységét és ezzel együtt a kissvábhegyi kert szellemi atmoszféráját:

(A veszet id'nal)

A hét éven át működő iskola meghozta a maga szellemi-erkölcsi gyümölcsseit. Híre messzire eljutott. És egyre többen érdeklődtek szellemtudomány iránt. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy 1938-39-től kezdve tornyosultak a háborus felhők, gyűltek a katonai behívók, fokozódott a fajúldozás... és a megpróbáltatásokkal egyenes arányban szaporodtak az antropozófiára szomjazó lelkek.

Utólag így tudnám csoportosítani az események menetét: a Kissvábhegyen megelevenedő spirituális élet három szakaszban bontakozott ki. Az első hét év folyamán /1926-33/ a Waldorf-pedagógia ereszt gyökeret magyar földre; a következő tíz évben /1933-43/ közvetlenül az antropozófia eszmeáramlata sugárzik ki... A német megszállás /1944. március 19/ után pedig a háznak az a missziója, hogy emberi életet mentsen.

A háboru utolsó szakaszához érkeztünk. Ezekben a hónapokban intenzíven gondolok azokra a német tanárookra és nevelőkre, akik a Kissvábhegyen 1933-ig minden igyekezetükkel a gyermekek testi, lelki, szellemi életét gondozták. Mi lett a sorsuk? Hová vetette őket a háboru? A pusztító légítámadások vajon megkímélték Dr. Brestovsky-t, Schulzot, Hummelt, Waldbauert, Eisenmengert...? és folytathatnám a nevek felsorolását. Fogodzkodjék meg az olvasó: mindenkit. A halottak száma több millióra rug, a könnyek dagálya önti el a földet, ám az egykori Kissvábhegyi Iskola és Internátus valamennyi német tanára és nevelője túléli a háboru poklát, akár katonai szolgálatot teljesített, akár valamelyik földdel egyenlővé bombázott város pincéjében bujt meg.

Csak Werner Lamartine esett el. Mégpedig félig -meddig önként. Lelkiismeret-mardosásai kergették a halálba. 1982 tavaszán meglátogattam a Stuttgart közelében, Filderstadtban élő özvegyét, Gretelt, akitől megtudtam, hogy férjét francia tudása miatt 1940 táján Párizsba rendelték és a repülőkhöz osztották be. Az alakulat végső soron Göring parancsnoksága alá tartozott, aki mutatós egyenruhába bujtatta beosztott katonáit és viszonylag kellemes életkörülményeket bízott nekik. Csakhogy 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. A fiatalok tömegét

vezényelték a keleti frontra. Közéjük tartoztak Lamartine egykori kedves növendékei is. A mélyszógesen etikus tanárt egyre kinzóbban gyötörte a lelkiismeret. Amig ő bőségsben él Párizsban és diszes uniformisban feszeng, szívéhez nőtt tanítványai a keleti fronton nélkülöznek és tömegesen esnek el. Árkölcsi alkata azt parancsolta neki, kérje, hogy őt is a keleti frontra helyezték, mert osztózni akar egykori növendékeinek a sorsában. Alig, hogy kérelme teljesült, 1942 februárjában elesett.

Amig tehát a háboru pusztító viharában - mint már említettem - egyre jobban aggódtam egykori Waldorf-tanáraim életéért, felvonultak előttem gyermekkori élményeim és hirtelen keresztülvillant emlékezetemen a ház rejtkehelye. Pedig legalább tíz éve nem jártam benne. Valamilyen építészettechnikai célból a medence közelében a ház falán olyan vékony nyílás látszott, hogy egy ember a földre fekve és hason csuszva éppen befért rajta. Ám, ha néhány métert kuszott, fel tudott állni és két kisebb szoba nagyságu helyiségben találta magát. /Még az iskola idejében itt szívtuk el zúgán első cigarettáinkat./ Hirtelen végigszáguldott az agyamon, hogy itt több embert el lehet bujztatni, legalább ideig-óráig, ha sehol másütt nem találnak menedéket. Így már 1944 nyarán egy Robbi nevü munkaszolgálatból megszökött fiatalember "költözött be" a rejtkehelyre. A nyilas pusztítás /október 15/ után egyre szaporodtak lakói - minderre az 1944-es események kapcsán még visszatérek - most előljáróban annyit: október második felétől november közepéig líre emelkedett a rejtkehelyen megbuvók száma. Közöttük volt Török Sándor író és felesége, Bácher Mihály zongoraművész apjával és nagybátyjával, Huppert Iván vegytisztító... a többi személyről majd annak idején. És a Sors különös kegyelme folytán mindnyájan életben maradtak, éppen úgy mint az egykori iskola német tanárai és nevelői.

A legcsekélyebb nagyzólas, fellengzósség, romantikus tulzás nélkül a tények alapján leszögezhetem, hogy aki az első magyarországi Waldorf-iskola sugárkörében tevékenykedett, 1944-ben pedig egykori otthonában rejtözött:

Isten oltalma alatt állt.